

UNDE MALUM ?

NOTE DESPRE MALADIILE ISTORIOGRAFIEI ROMÂNEȘTI

Valeriu Gherghel

1. A discuta despre învățămîntul istoric e o întreprindere pe cît de dificilă, pe atît de riscantă. Trebuie să menajăm susceptibilități, avute în vedere orgolii. A rămîne, în schimb, la enunțarea de generalități, de lucruri călduțe, echivalează cu o ipocrizie, dacă nu cu o (scuzabilă?) lașitate. Lucrările de istorie își au "mitologia" lor de intangibilitate. Cum să afirmi, de pildă, că întreg instrumentarul conceptual al unui tom fundamental (totuși!) precum cel al venerabilului Constantin C. Giurescu, *Tîrguri sau orașe și cetăți moldovene* e neted marxizant (dacă nu marxist)? Cum să reproșezi autorului (frecvent citat, obligatoriu citat în orice bibliografie care se respectă) trimiterile, frecvente și mult prea apăsate, la operele "clasicilor"? Sau cele la autori sovietici, precum B.F. Porsnev cu ale sale *Studii de economie politică a feudalismului* (București, 1957)? Nu înseamnă o atare "lectură" o neînțelegere, o vinovată ignorare a condițiilor (vitrege, nu mai încape vorbă) în care erau obligați să lucreze chiar cei mai onorabili dintre istoricii noștri? Cum să aduci aceleași reproșuri mult căutatei (de către studenți, dar nu numai) cercetări semnate de N. Grigoraș, cu titlul *Instituții feudale din Moldova*? Cu toate că lucrarea s-a tipărit în 1971, ultimul an al unei foarte scurte "deschideri". Acuza de impietate pîndește pe iconoclast. Ca mai toate corporațiile sau castele științifice, și "breasla" istoricilor va afla mijloace (mai mult sau mai puțin ortodoxe) să se apere. Prin urmare, tema numărului de față al publicației invită (cel puțin în aparență) la un exercițiu de blasfemie. Cea mai simplă dintre replicile ce pot veni este și cea mai reductibilă. Nu citează francezii, cu religiozitate o lucrare semnată de sociologul marxist Lucien Goldman, sub titlul *Le Dieu caché. Etude sur la vision tragique dans les "Pensées" de Pascal et dans le théâtre de Racine*, 454 p., Gallimard, Paris, 1955? Nu folosesc aceiași istorici conceptul de "supradeterminare" propus de Althusser? Și nu prezintă Braudel (da, Braudel!) cu multă simpatie "schimbările revoluționare" din China comunistă (în *Grammaire des civilisations*)? Toate aceste întrebări sugerează urgența unei alte discuții. Cea privitoare la Marx și ceea ce îndeobște e numit "marxism". Nu e mai puțin adevărat, cel puțin pentru mine, că reflexele marxiste, pe care le putem afla în mai toate "sintezele" istorice realizate înainte de 1989 (dar și după), vizează, adeseori iremediabilul, munca (tenace) a autorilor? Cum să înțelegi altfel frecventele aluzii la "clasele exploatoare" din

Instituții...? Deși folosirea categoriei sociologice de "clasă socială" pentru Evul Mediu a iscat interminabile dispute. A cunoscut veacul de mijloc, clasele sociale sau trebuie să vorbim, precum "istoricii noștri", de o organizare "tripartită" a societății? Și este această "organizare tripartită" valabilă și pentru societatea românească? Nu voi mai pomeni "certurile" iscate de noțiunea de "feudalism românesc" ori cele provocate de termenul de "vasalitate". Sigur, istoria e mai degrabă, o disciplină de probleme, un catalog de întrebări; și mai puțin o sumă de răspunsuri. Pentru că am ajuns la această chestiune, cred că e bine să o discut rapid în cele ce urmează.

2. Nu cred că spun mai mult decât o banalitate, afirmând că istoria e o disciplină *hermeneutică*. Istoriograful e un hermeneut ca oricare altul. Cu toate consecințele ce decurg de aici. Și el descifrează un "text", și el este în căutarea unei semnificații. Deseori trama istorică este ruptă, lacunară, ilizibilă. Supunerea la document (un document la rîndu-i "viclean", pretabil la o serie de lecturi la fel de plauzibile) trebuie să se însoțească de imaginație. Mai mult, ca în orice disciplină hermeneutică, istoricul este "angajat" în căutarea "sensului", iar "cercul hermeneutic" (pomești de la o pre-judecată pentru a accede în final la o judecată, ce nu diferă în mod esențial de prima) îl pîndește la tot pasul. Nu aflu la sfîrșitul anchetei decât ceea ce ai pus din capul locului ca "început". Dar consecința cea mai redutabilă este imposibilitatea de a pretinde că ai ajuns la "adevăr". Hermeneutica se află în divorț cu adevărul. Interpretarea e doar plauzibilă, verosimilă, probabilă, niciodată adevărată. Tot lucruri știute. Din păcate, rezidurile marxiste își spun cuvîntul și în acest domeniu, ce-și reglase, totuși, exigențele și-și măsurase, cît de cît, granițele. O "istorie pozitivistă" va pretinde mereu că întocmai așa s-au petrecut faptele istorice (dar ce e acela "fapt istoric"?; Adam Scharff nu răspunde convingător pînă la urmă), că descrierea propusă se "suprapune" realității (dar nu e însuși "realitatea" un construct logic?), că detaliile sînt exacte etc. etc. *Istoria-o-oglină* are și va mai avea multă vreme simpatizanți. Marxismul transformă totul - inclusiv socialismul - în "știință exactă". Iar pe cale de consecință, istoria devine o sumă de adevăruri ferme, incontestabile, de neclintit. Întemeiată pe asemenea presupozitii, istoriografia devine și ea una dintre "științele exacte"; asemenea matematicii, fizicii (care nici ele nu prea mai au ce face cu "adevărul"), în fine, "socialismului științific". Lucrează cu adevăruri. Devine o oază de certitudine. Firește, există și un "pozitivism istoric", ce nu e deloc afin marxismului; e istoria mică, gîfîită, istoria ce-și refuză respirația largă pentru a reface genealogii, pentru a argumenta că anume boier nu este unchiul ci nepotul vistiernicului cutare. Și, nu mai puțin, este pozitivismul începutului de veac. Dar o "istorie pozitivă" ca "știință exactă" nu a existat și nici nu va exista vreodată.

3. Reflexele marxiste nu se reduc numai la "istoria-o-oglină". Ele produc o istorie supusă "providenței", cu un curs "ascendent", mai clar spus, o istorie în conjuncție astrală cu "progresul" (concept luminist extrem de pernicios, dacă nu e

folosit cu prudență). Această istorie se reduce la o eternă luptă între exploatați și exploataitori, cei dintâi fiind întotdeauna "purtătorii progresului". Un astfel de discurs va uza copios de metaforele ascensionale, de imaginile "cățărării", ca și de cele ale luminii ("emblemele Rațiunii", cu mirobolanta expresie a lui Jean Starobinski, aplicată anului 1789). Viitorul e întotdeauna "luminos", chiar dacă prezentul e întunecat și e plin de lumina pentru că el este locul "Noului Ierusalim", al "vârstei de aur" (sau epocii), postulate de marxism ca "sfârșit al istoriei". Viziunea pesimistă nu-și mai găsește nici o justificare. Calamitățile, epidemiile, faminele sint doar obstacole temporare în acest marș viguros al istoriei. Cândva, undeva cizma istoriei se va opri pentru a fi prezentată bine lustruită într-un muzeu. Semnificațiile evenimentelor se schimbă. Hazardul este abolit. O necesitate de fier, mai stringentă decât cea din filosofia stoicilor, guvernează gesturile și mișcările societății. Avem de a face cu o "teologie a istoriei" grotescă: proletariatul și, în numele său, Partidul ia locul lui Dumnezeu. Viitorul e luat în stăpânire și administrat cu mână sigură de o sumă de birocați, alcătuiind "mașina statală". Violența ce definește întotdeauna viitorul e îmblinzită. Neprevăzutul e numai o eroare benignă într-un plan infailibil. Eshatologia marxistă liniștește. Anxietatea e evacuată din societate. Panica devine un cuvânt de prisos. "A guverna înseamna a prevedea", sloganul imbecil al administrației franceze de la finele anilor '50, este, în societatea descrisă mai sus, o lege infailibilă. A te îndoi de ea devine delict. Concepția marxistă viciază grav și determinismele. Printr-o simplificare infantilă, cauzele sînt în primul rînd de ordin economic. Valorile ce le însoțesc, acea "supradeterminare" de care vorbește Althusser, sînt, desigur cele iluministe. Firește, un determinism îngust, precar, absolut carent. Și, mai ales, neverosimil. A pune cauzele "revoluției franceze" în seama fimei e o enormitate. Anii ce preced momentul 1789 cunosc recolte mulțumitoare. Sau, cel puțin, suficiente... Atunci care e cauza? Lista exemplelor poate fi, după plac, lărgită. Toate aceste comentarii, mai mult sau mai puțin ironice, nu intenționează decât să indice una din sursele "lipsei de plauzibil" a multora dintre lucrările noastre și, bineînțeles, insuficiența manualelor după care se învață (încă) istoria în școli.

4. Nu numai "instrumentarul marxist" trebuie pus în cauză. Există, ca să zic așa, o serie de maladii "profesionale" ale istoriografiei. Una dintre ele ar putea fi numită "eroizarea": tratăm cu minuție doar izbînzile, ocolind eșecurile. O imagine hilară se degajă dintr-o serie de monografii ori manuale. Neamul românesc pare a fi fost dintotdeauna îmboldit spre cruciadă (clerul va fi predicat - în slavonă, firește - această idee), vădindu-se mai degrabă un popor de "cavaleri" occidentali, gata oricînd să îmbrace armura, terorizați de foamete ori de ciumă. Europa s-a dezvoltat în liniște pentru că aici pieptul (de aramă, vorba lirică!) al seminției noastre a stat mereu de strajă. Clișeele romantice ale unui Hașdeu sau Iorga pot fi aflate intacte în orice manual de liceu. Urmarea acestei "eroizări" (ce nu vine neapărat din ipocrizie) este, în chip firesc, "diabolizarea celuilalt". Ciudat este doar un fapt, mai

puțin remarcat de obicei: dacă tătării sau leșii sînt niște "fiare", "lupi însetați de sînge", cronicarii dintîi (Macarie, Eftimie, Azarie) par a simpatiza, în schimb, nația turcă, aducătoare de "liniște" și "pace". Un Ioan Vodă cel Cumplit este detestat nu doar din pricina obiceiurilor sale, mai puțin "ortodoxe", ci mai cu seamă pentru că nesocotește amenințarea turcilor și antrenează Moldova într-un război inutil. Astfel de locuri nu sînt amintite de regulă, iar cînd se face referire la ele, un soi de jenă pare a-l încerca pe istoric. Așa cum cronicarii refuză realitatea, predicînd înțelepciunea supunerii (e drept, nu întotdeauna păguboasă!), istoricii se fac a nu cunoaște celebrele pasagii din Herodot (nu cele favorabile la adresa tracilor); rar e amintit unul ca acesta: "La el trîndăvia este un lucru foarte ales, în vreme ce munca cîmpului, îndeletnicirea cea mai umilitoare"(V,6). Exagerează Herodot? Greu de spus. Oricum, păcatele istoricului sînt mari. Eroizarea discursului, diabolizarea vecinului sau a departelui (a frîncului, adică a catolicului) duc o perspectivă mincinoasă (există o minciună și prin omisiune!). Privirea lipsită de complezență, nemila, prezentarea lucidă atît a calităților (enorme!) dar și a defectelor (pe măsură), ce țin de mentalitatea acestui neam lipsesc deocamdată din analizele istorice. Ne este frică, probabil, de noi înșine... Sigur, cartea lui Drăghicescu este depășită; nu mai putem ignora însă factorul rasial, dacă ne propunem o autoanaliză cît mai veridică: să spunem limpede cît de romani au fost "romanii" staționați în Dacia; să recunoaștem prezența masivă a "sîngelui" slav în compoziția "chimică" a românității. Treceam cu jenă peste acel pasaj din *Descriptio*... a lui Dimitrie Cantemir nemăgulitor, se înțelege, dar nu deplasat. Nu avem voie să punem asemenea rînduri pe seama cine știe cărui resentimentarism, străin marelui cărturar. În definitiv, ce afirmă Cantemir? Niște lucruri pe care trebuie să le asumăm; mai mult chiar, să le considerăm mereu drept un excelent prilej de meditație. Niciodată nu va fi de prisos această lecție de realism: "dragostea ce avem pentru patria noastră ne îndeamnă pe de o parte să lăudăm neamul din care ne-am născut și să înfățișăm pe locuitorii țării din care ne tragem, iar pe de altă parte, dragostea de adevăr ne împiedică, într-aceeași măsură, să lăudăm orice ar fi, după dreptate, de osîndit. Le va fi lor mai folositor dacă le vom arăta limpede în față cusururile care-i slujesc, decît dacă i-am înșela cu lingușiri blajine și cu dezvinovățiri dibace, încît să creadă că în asemenea lucruri ei se conduc după dreptate, în vreme ce toată lumea mai luminată, văzîndu-le le osîndește. Din această pricină vroim să mărturisim curat că noi, în năravurile moldovenilor, în afară de credința cea adevărată și ospeție nu găsim prea lesne ceva ce am putea lăuda. (...) Sînt glumeți și veseli; ceea ce au pe suflet le stă și pe buze; dar, așa cum uită ușor dușmăniile, tot așa nu țin multă vreme nici prietenia. De băutură nu au prea multă greață. (...) Arcul îl întind foarte bine, asemenea se pricepe să poarte sulița, dar întotdeauna au izbîndit mai mult cu spada. Numai vînătorii poartă puști și moldovenii socotesc că e un lucru de ocară să folosească această unealtă împotriva dușmanului, la care nu ajungi nici prin meșteșugul războiului și nici prin vitejie. La începutul luptei sînt întotdeauna foarte viteji, iar de-al doilea

sînt mai moi; dac a  i dup a aceea sînt din nou  mpin i îndărăt, atunci rar mai cutează să înceapă a treia oară. (...) Moldovenii nu cunosc măsura în nimic; dacă le merge bine, sînt seme i, dacă le merge r u,  i i pierd cumpătul. Nimic nu li se pare anevoios la  nt ia aruncătură de ochi, iar dacă se ive te ceva c t de c t să le stea împotrivă, atunci se z pacesc  i nu  tiu ce să facă. La urmă, c nd văd că st ruin ele lor sînt zadarnice, se căiesc pentru ceea ce au s v r it, dar e prea t rziu. (...) De altminteri, moldovenii nu numai că nu sînt iubitori de  nv  tur , dar chiar le e ur t  aproape la to i. (...) Ei cred că oamenii  nv  tati  i i pierd mintea  i atunci c nd vor să laude  nv  tura cuiiva, zic că a înnebunit de prea multă  nv  tur ..." (*Descrierea Moldovei*, Bucure ti, 1981, p.205-208; traducerea apar ine lui Petru Pandrea). Convingerea mea este că acela care nu se cunoa te bine, nu va izbuti să facă niciodată mare lucru. Din păcate, românii sînt un popor fără o adecvată cunoa tere de sine.  l ajută  i manulele de tip "romantic", îl ajutăm  i noi prin delicate ea  i sfiala cu care abia dacă atingem defectele ce-i definesc firea. A a procedează un Mircea Vulcănescu, a a Constantin Noica. A venit, totu i, vremea să ne privim cu luciditate. Căci nu toate nenorocirile se datorează fatalităţii ori du manilor.